

ÚJ PYRULA FAJ POMÁZ FIATALABB HARMADKORI ÜLEDÉKEIBŐL.

ERDŐS LAJOS-tól.*

(Az I. sz. táblával).

A Pomáz és Szent-Endre közt levő Kőhegy nyugoti oldalában a hegy alján, az Orgovány patak felső folyásánál szép feltárás van, a mely igen gazdag kövületekben. Ezekből a kövületekből meglehetősen mennyiséget gyűjtöttem össze, a mely azonban még feldolgozás alatt van.

Nem is szándékozom a feltárás és az ott előforduló kövületek részletes ismertetésébe bocsátkozni, csupán egy érdekes új *Pyrulát*, illetőleg *Melongenát* akarok itt leírni.

A feltárásban több, petrografiailag többé-kevésbé jól megkülönböztethető réteg van, a melyeknek csapása északkeleti, az északdéli iránytól 20°-nyi elhajlással, míg a dőlés iránya 25° DK-re. Különösen a négy alsó, egymásba olvadó réteg gazdag kövületekben. A kövületek általában mind a négy rétegben ugyanazok, s ez ideig csak annyi különbséget állapítottam meg a rétegek között, hogy az egyikben az egyik, míg a másikban a másik kövület túlnyomó.

Így például a legalsó kékes színű homokos agyagban apró, még eddig meg nem határozott kagylók társaságában a *Potamides margaritaceus* Broc. szép kifejlődésben és meglehetősen nagy számban jelentkezik, valamint a *Mytilus Haidingeri* HöRN., a mely egyes helyeken hatalmas fészkekben fordul elő. A második, barna homokrétegben a *Melanopsis Hantkeni* Hofm. gyakoribb, továbbá egy igen szép *Neritina* faj, a mely ettől felfelé tömegesen fordul elő, valamint a *Natica Crassatina* Desh. és apró kagylók. Ennek a rétegnek a kövületei folytatódnak a következő szürke homokrétegben is, azzal a különbséggel, hogy itt már több a *Potamides*, ebben lép fel a *Cyrena Brogniarti* Bast. a *Mytilus Haidingeri* tömegesen, valamint a *Panopaea Heberti* Bosqu. s kizárólag ebben jön elő az itt leírandó új *Pyrula* is. Az e fölött következő vöröses-sárga, kemény, limonites homokréteg kövületekben a leggazdagabb. Ebben a legnagyobb mennyiségben vannak jelen a *Potamidesek*, a *Cyrena Brogniarti*, a *Panopaea Heberti* s az említett kövületeken kívül bizonyos *Ostreák* és pedig igen nagy mennyiségben. Fölötte vékony szénréteg, s a szénréteg fölött több vékony agyag-, homok- és kavicsréteg következik, meglehetősen szabálytalanul, a

* Előadta a M. Földtani Társulat 1900. június hó 6.-án tartott szakülésén.

melyekben azonban kövület nincs, s csakis egy egészen magasan levő laza homokrétegben vannak kopott, rendkívül törékeny *Cyrenák* és egyéb kövületek.

Ezt a Pyrulát már régebben találta ezen a területen PETERS tanár,* s később dr. KOCH ANTAL professzor,** s mindketten a Messelia, Kis-Kartalja és a Kőhegy közti mélyedményben futó Zsivanov patak vízmosásai-ban. Minthogy példányaik nem voltak épek, *Pyrula* cfr. *Lainei* BAST. néven említik.

Dr. KOCH ANTAL a következő kövületek társaságában találta e *Pyrulát*: *Cyrena semistriata* DESH. *Tellina Nysti* DESH. *Panopaea* cfr. *Heberti* BOSQU. *Arca diluvii* LAM. *Mytilus Haidingeri* HÖRN. *Ostrea fimbriata* GRAT. *Cerithium margaritaceum* LAM. *Cerithium plicatum* BRONG. *Turritella Beyrichi* HOFM. *Melanopsis Hantkeni* HOFM. Talált továbbá itt *Pectunculus obovatus* nyomokat és *Ostrea* cserepeket.

Én ezt tekintetbe véve, minthogy tudtam, hogy ezen a vidéken a *Pectunculus obovatus* gyakori, a fentebb leirt feltárásban a legnagyobb gonddal kerestem, de bár az egész szakadékot majdnem egy méter vastagságban levágtam, nyomaira sem találtam.

A *Pyrula* társaságában gyűjtött gazdag anyagnak eddig csak egy részét határoztam meg, s a következőket találtam: *Mytilus Haidingeri* HÖRN. *Cyrena Brogniarti* BAST. *Cyrena semistriata* DESH. *Panopaea Heberti* BOSQU. *Lucina Heberti* DESH. *Arca diluvii* LAM. *Cerithium papaveraceum* BAST. *Turritella communis* RISSO. *Turritella Beyrichi* HOFM. *Turritella bicarinata* EICHW. *Potamides margaritaceus* BROCHL. var. *calcarata* GRAT. és var. *monilifera* GRAT. *Potamides submargaritaceus* A. BRAUN. *Potamides plicatus* BRUG. var. *papillatus* SANDB. és var. *intermedius* SANDB. *Oliva clavula* LAM. *Melanopsis Hantkeni* HOFM. *Murex rudis* BORS. *Natica crassatina* DESH. *Sigaretus clathratus* RECL. *Calyptrea striatella* SANDB.

Ebben a társaságban találtam a Pyrulának egy töredékén kívül két ép példányát, a melyek azonban kivétel közben szétestek, s csak az egyiket sikerült ismét összeállítanom. Az összeállított példányt összehasonlítván a dr. KOCH gyűjtötte példányokkal, s BASTEROT-nak *Pyrula Lainei* ábráival*** és a kir. m. tud. egyetem pal. intézetében levő s a francia

* Dr. KARL PETERS. Geologische Studien aus Ungarn. 1. Die Umgebung von Ofen. (Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanstalt. 8. Jahrg. 1857. II. Heft. p. 321.)

** Dr. KOCH. A Dunai Trachytesoport jobbparti részének földtani leírása. II. Pomáz vidéke. p. 82. (M. T. Akad. Math. és Természettud. osztályának kiadványa. 1876.)

*** M. B. DE BASTEROT: Description Geologique Du Bassin Tertiaire Du Süd Ouest de la France. Coquilles Fossiles des environs de Bordeaux. Pl. VII. fig. 8. (Memoires de la societe D'Histoire Naturelle De Paris.)

aquitani emeletből St.-Avitból származó *Pyrula Lainei* példánnyal, arra az eredményre jutottam, hogy a Pomáz vidékén gyűjtött példányok, bár közel állanak a *Pyrula Lainei*-hez, azzal nem azonosíthatók.

Ugyanis ez a kőhegyi alak $7\frac{1}{2}$ egyenletesen és annyira hirtelen növekedő kanyarulatból áll, hogy az utolsó kanyarulat magassága mintegy $\frac{3}{4}$ -e az egész ház magasságának.

A kanyarulatok kihuzottak, s erősen lépcsőzetesek. Minden kanyarulatot erős, tüskékkel diszitett él két egyenlőtlen részre oszt; egy alsó nagyobb részre, a mely a tüskés éltől lefelé szűkülő, keskenyedő, s egy kisebbre, mely a felső varrat felé halad, s vízszintes helyzetű. Éppen e miatt lesznek a kanyarulatok erősen lépcsőzetesek. Ez a két rész diszítésére nézve is eltér egymástól.

Az alsó részt csigavonalasan lefutó, s az alsó tüskesor felé erősödő hossz-irányú bordák diszítik, a melyeket helyenkint sokkal gyengébb haránt ránczok, s az elég jól látható vékony növekedési vonalak kereszteznek, miáltal a felület némileg rácsozatos lesz.

A hossz-irányú bordák kétfélék. Vannak keskenyebbek, a melyek egyszerűek, gyengébbek és vannak szélesebbek, a melyek két kis barázda által három kisebb bordára vannak osztva. E másodrendű bordák közül a középső a legerősebb. Az egyszerű gyengébb és az erősebb hármashoz bordák egymással váltakoznak.

A kanyarulat kisebbik, vízszintes helyzetű részén négy erős, hullámosan lefutó ráncz van, a melyek közt a tüskés él mellett levő legszélső a legerősebb, s a többi három a varrat felé haladó sorrendben némileg gyöngülő. Az utolsó ráncz és a varrat-vonal között mély és a négy ránczczal egyenlő szélességű csatorna van, a melynek a varrat melletti részén a növekedés-vonalak tűnnek fel, és pedig oly erősen, hogy a csatorna széle a varrat-vonal mentén fogazottá lesz.

Az alsó kanyarulatokat koronaszerűen diszítő tüskék felfelé fokozatosan gyengülnek, s a felső kanyarulatokon egyik varrat-vonaltól a másikig terjedő haránt bordákká lesznek.

Az utolsó kanyarulat hosszának közepe táján a belső ajak szélétől hat tüskéből álló tüskesor indul ki, az alsó tüskesor, s halad az itt már inkább ferde irányt követő hossz-bordák irányában a külső ajak széléig. Ezek a tüskék egymástól jól elkülönültek s kiemelkedők. Az utolsó kanyarulatnak a két tüskesor közötti felülete gyengén, de határozottan domború.

A szájnylás felfelé szélesedő, nagyban megnyult négyszöghöz hasonló, s alul rövid csatornában (csurgó) végződik.

A belső ajak vékony, úgy hogy rajta a felület hossz-irányú bordái keresztül látszanak. Lefelé némileg vastagabb lesz, s itt határa is élesebb, a mi a felső részen némileg elmosódó. Az orsón szeliden kiemelkedő ráncz fut végig, a mely a belső ajak alatt ellapul, minek következtében a szájrur

belső szegélye egyenes és függélyes lesz, s épen e miatt lesz a szájnnyílás megnyult négyszög alakú.

Ez az orsó-ráncz a belső ajak külső szélétől kezdve, körülbelül az alsó tükkesor és az alap (bázis) közti távolság közepe tájától kezdve ismét erősebben kilépve, fut a szájnnyílás alsó végéig. Ennek daczára az orsó egyenes és csak csekélyke hajlást mutat.

A külső ajak éles, és a hossz-irányú bordáknak megfelelően fodrozott.

A ház belseje porcellánszerű és a héj meglehetősen vastag.

Ezzel szemben a *Pyrula Lainei* nem $7\frac{1}{2}$, hanem $6-6\frac{1}{2}$ kanyarulatból áll, s a kanyarulatok növekedése még rohamosabb, minek következtében alakja szélesebbnek tűnik fel amazénál.

Egy erős tükkesor itt is két részre osztja a kanyarulatokat, s a felső részt itt is négy, csakhogy a varrat felé erősbödő ráncz diszíti. De mivel ez a rész nem vízszintes helyzetű, hanem kúpfelületre emlékeztet, s mivel a lefelé menő rész sem szűkül: a kanyarulat nem lesz lépcsőzetes, hanem kúpfelület, a melyet csak a felsőbb kanyarulatok tükkesorai szakítanak meg némileg.

Ezzel függ össze az is, hogy a kanyarulat felső részén a négy ráncz és a varrat közt levő csatorna ennél hiányzik.

A *Pyrula Lainei* kanyarulatai annyira körülfogják egymást, hogy a tükkesor alatti részük mintegy eltűnik, s csakis az utolsó kanyarulaton látható. Ennek felülete hasonlóan van diszítve, mint az új alaké.

Az utolsó kanyarulat hatalmas tüskéi a következő kanyarulatokon itt is folytonosan s fokozatosan gyengülnek, de a legfelső kanyarulatokon sem alakulnak át haránt bordákká, mint ezt a kőhegyi példányon látjuk.

A felületet diszítő hossz-irányú bordák szerkezete ezen is olyan, — legalább nagyjából, — mint az új alakon.

Az alsó tükkesor ezen is megvan, és eltekintve a tüskék egyenetlen erősségétől, hasonló amazéhoz.

Az utolsó kanyarulatnak a két tükkesor közti felülete Basterot alakján egyenes, míg az új alakon domború.

A *Pyrula Lainei* szájnnyílása, bár nagyban hasonlít a kőhegyi alakéhoz, mégis különbözik attól. Ez már nem oly határozottan négyszög alakú.

A belső ajak ezen vastagabb, s rajta a felület hossz-irányú bordái nem látszanak keresztül, a mennyire ezt a BASTEROT ábrájából, s az intézet fogyatékos példányából meg lehet itélni.

Míg az orsó-szegély a kőhegyi alakon egyenes, addig a *Pyrula Lainei* erősen ívelt, a mint ezt a BASTEROT ábrája helyesen tünteti fel.

A külső ajak ezen is éles, s rajta a hossz-irányú bordáknak megfelelő fodrozottság is megvan, mint a kőhegyi alakon, a mit azonban BASTEROT ábrája nem tüntet fel.

A kőhegyi példányban leirt *Pyrula (Melongena)* faji önállósága mellett bizonyítanak a dr. KOCH A. által a Pomáz melletti Zsivanov patakban talált egy töredék és egy jobb megtartású fejletlen példány is, főképen pedig ez az utóbbi.

A kifejlett — kőhegyi — példány legjellemzőbb vonásai ezen is megvannak. A kanyarulatok ezen is kihuzottak, lépcsőzetesek, bár a kanyarulatok felső, a tüskesor és a varrat-vonal közti része nem olyan határozottan vízszintes helyzetű, mint a fejlett példányon, minélfogva ez jobban emlékeztet a *P. Lainei*-re, mint a fejlett kőhegyi példány.

A kanyarulatokat díszítő s azokat két részre osztó tüskék a felső kanyarulatokon itt is haránt bordákká lesznek. Az utolsó kanyarulat tüskesor alatti részének felületi díszítése ezen is olyan, mint a kőhegyi példányon, bár a hármás bordák itt nem vehetők ki olyan jól.

Az alsó tüskesor helyzete s a tüskék száma is ugyanaz, mint a kifejlett példányon, s az utolsó kanyarulat két tüskesor közötti felülete ezen is jellemzően domború, ellentétben a *Pyrula Lainei*-vel.

A szájnylás alakja és a belső ajak szerkezete ezen is olyan, mint a kifejlett példányon, s az orsószegély itt is inkább egyenes.

A mi a méreteket illeti:

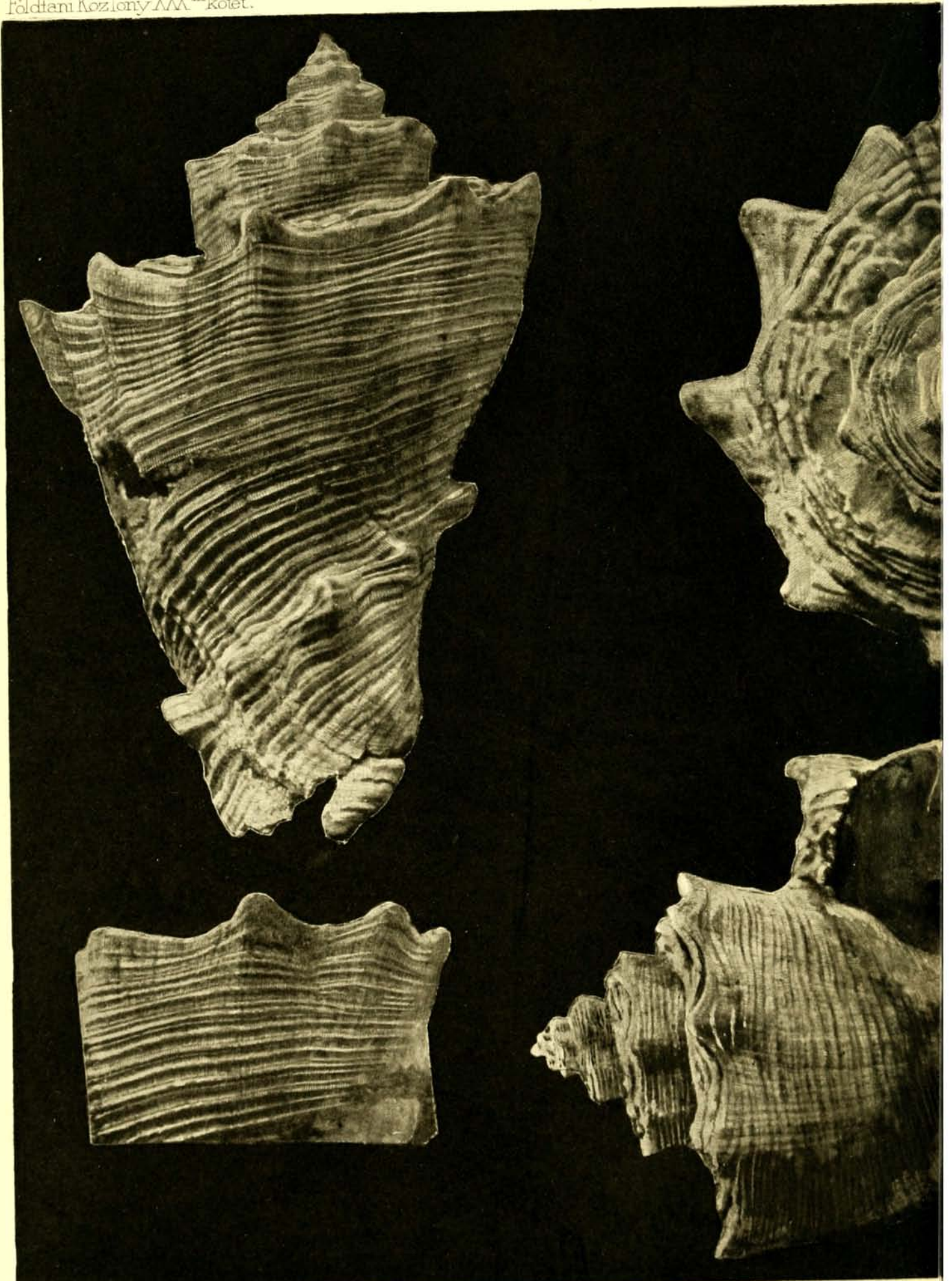
	Kőhegyi p.	Basterot ábrája.	A gyűjt. p.	Fejletlen p.
A ház egész magassága	140 mm.	70 mm.	63 mm.	35 mm.
A ház szélessége az utolsó kanyarulat tüskéin mérve	92 "	53 "	50 "	23 "
A tekercs magassága	40 "	19 "	17 "	11 "
Az utolsó kanyarulat magassága	100—101 "	51 "	46 "	22 "

A tekercs magasságának az egész magassághoz való aránya	1:3·5;	1:3·5;	1:3·6;	1:3·03
A teljes magasság és a szélesség aránya	1:1·52;	1:1·32;	1:1·30;	1:1·49

Láthatjuk ebből, hogy a tekercs magasságának és a ház egész magasságának arányszáma a *Pyrula Lainei* 1:3·5 és 1:3·6 közt ingadozik, míg a példányokon 1:3·03 és 1:3·5 közt; a teljes magasság és a szélesség arányszáma pedig a *P. Lainei* 1:1·30 és 1:1·32 közt, míg az új alakon 1:1·49 és 1:1·52 közt, a mi kifejezésre jut az új alak karcsúságában is.

Ezeknek alapján s miután más hasonló alakot nem ismerek, ezt a *Pyrulát* új fajnak tartom, és semsei dr. SEMSEY ANDOR úr tiszteletére *Pyrula (Melongena) Semseyianá*-nak óhajtom nevezni.

Végre kedves kötelességet teljesítek akkor, a midőn dr. KOCH ANTAL egyetemi r. tanár és dr. LŐRENTHEI IMRE magántanár uraknak ezen a helyen s imegköszönöm, hogy szives támogatásaikkal segítettek munkám közben.

Erdős L. *Pyruলা Semseyana*.

